

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. д-р Петър Михайлов Стоянов, председател на научното жури, Геолого-географски факултет, СУ Св. Климент Охридски.

Относно: защита на дисертационен труд за придобиване на образователната и научна степен „доктор” в научна област 01.08.02 – Икономическа и социална география – Регионално развитие.

Научен ръководител: проф. д-р Марин Русев

Дисертационният труд е разработен в катедра „Регионална и политическа география” на СУ, ГГФ.

Тема на дисертацията е „Модели на пространствено развитие в България – концептуална същност и проблеми (на примера на вторичните областни центрове”

Дисертант: Миглена Иванова Клисарова, живуща в София, 1574, жк Христо Смирненски, бл.3.

1. Данни за дисертанта

Миглена Клисарова е родена на 30.10.1988 г. В периода 1997-2011 г. завършва бакалавърска степен по География в СУ, ГГФ, след което провежда магистратура по „планиране и управление на териториални системи”, професионално направление „Администрация и управление”, магистър е по регионално развитие.

Владее български език (майчин), а също така много добре и добре английски и испански. Ползва основни компютърни програми. Отличава се с добри умения за работа в екип. Участвала е в редица национални и международни конференции, както и в международен проект по трансгранично сътрудничество.

2. Данни за докторантурата

Миглена Клисарова е зачислена като редовен докторант със заповед на Ректора на СУ № РД20-258/31.01.2014. За научен ръководител е определен

проф. д-р Марин Русев от катедра РПГ. След обсъждане в катедрата, дисертационният труд е насочен към защита (Заповед за отчисляване № РД 20-280/07.02.2017). Съставът на журито е утвърден с решение на Факултетен съвет, Протокол №2 от 13.02.2018г. и Заповед за Ректора на СУ утвърждаване на жури № РД38-146/16.02.2018г.

Не бяха намерени допуснати нарушения при реализирането на дисертацията.

3. Данни за дисертацията и автореферата

Дисертационният труд е в размер на 177 страници, както и списък на използваната литература – 120 източника, в т. ч. на латиница, на кирилица. В допълнение са посочени 16 нормативни документа и 16 интернет адреса. Дисертацията съдържа 18 таблици, 50 фигури и 14 приложения.

Трудът е структуриран в Увод, 4 основни глави и Заключение.

Текстът следва следната логика на научното изследване: Увод, Гл. I.

Организация на пространството: същност, модели и закономерности; Гл.

II. Пространствено развитие и формиране на селищната мрежа в България;

Гл. III. Класификация, йерархия и място на градските центрове в моделите

за пространствено развитие на България. Гл. IV. Значение на вторичните

областни центрове за пространственото развитие на България и

Заключение.

Декларирани са: **Обект** на изследване - пространствените модели за развитие в България в контекста на тяхната роля на различни сценарии за пространствено развитие на националната територия; **Предмет** на изследване - основните характеристики и отличителни черти на тези модели с акцент върху значението на вторичните областни центрове за пространственото развитие на страната. **Целта** на изследването е насочена към разкриване на концептуалната същност и проблеми, свързани с различните модели за пространствено развитие в страната, на условията за развитие на градските центрове от различен ранг и на техните районообразуващи функции. Формулирани са и **задачите**, за да се

постигне така поставената цел. Те кореспондират със структурата на дисертационния труд.

Използваната от дисертанта **методология** и **методика** е поделена на подходи: исторически, пространствен, системен; общонаучни методи на изследване: документален, сравнителен анализ, математико-статистически, логическо моделиране; частни методи - географско описание, географски анализ и синтез, картографски анализ и ГИС, изследване на конкретни случаи (case-studies).

Авторефератът се състои от 42 стандартни страници и е изготвен съобразно темата и текста на дисертацията – структура и съдържание, изводи.

Анализът на моделите на пространствено развитие на България има важно значение, както за преподаването в университета, така и за практико-приложни цели.

Гл. I. Теоретико-методологична същност на научните изследвания в организацията на пространството (ОП) има теоретичен характер, обосноваващ изходните позиции на настоящото изследване. Разгледано е мястото на географията в пространствените изследвания, парадигмите в развитието на географията, респ. пространствените модели и теории за ОП. Показана е много добра осведоменост от страна на докторанта за развитието и съвременното състояние на теоретичните изследвания в географията. Не се споменава за формиране на дисциплина „организация на пространството”. Подчертава се значението и функциите на моделите в географията - както предимствата, така и недостатъците им, че приближението до действителността е свързано с нейното опростяване, което може да доведе до грешни заключения. Отделено е място за обзор на ОП в отделните етапи на обществено развитие, за ролята на държавата в ОП и др.

Положителен момент в труда, след неговото обсъждане на вътрешната защита, е отделянето (макар на доста по-късен етап) на специална точка 1.2.2. „Организация на пространството“ – теория, емпирика и политика. От множеството модели на ОП е отделено повишено внимание на локализационните, от където идва и теорията за централните места (ЦМ). Тя е представена най-обширно, като се подчертава и доразвитието ѝ от А. Льош, а в по-ново време – от правилото „ранг-размер“, от неокласическата теория за икономически растеж и поляризираното развитие, респ. НИГ.

В гл. II. Пространствено развитие и формиране на селищната мрежа в България, се проследява възникването и развитието на селищата у нас – фактори, типове селища, АТУ. То е пречупено през съвременното развитие на планирането – пространствено и регионално, с участието на България в ЕС и адаптирането на АТД към системата NUTS на ЕС и разработването на НСРР и НКПР.

В Гл. III. Класификация, йерархия и място на градските центрове в моделите за пространствено развитие на България е разгледана по-подробно класификацията на АТ и ТЕ в основните документи – НСРР, НКПР. Подчертава се европеизирането на плановия процес чрез ЕКПР, ръководните принципи на СЕМАТ, програмата ЕСПОН и др. Особено място е отделено на йерархията на градските центрове в моделите на пространствено развитие на България. Точка 4.2. е посветена на прилагането на гравитационния модел – „претеглянето“ на областните центрове спрямо София.

Гл. IV. Значение на вторичните областни центрове за пространственото развитие на България е посветена изцяло на т. нар. вторични центрове. Тази глава, според мен, е с най-значителен принос.

4. Научни приноси

Представеният за рецензиране дисертационен труд е собствено географско изследване. Той позволява по-доброто познаване на теорията и практиката на пространствено развитие у нас. Също така, изследването на пространствено развитие е важна задача на науката, в частност на регионалната и социално-икономическата география. Декларираните от дисертанта приноси приемам с известно ограничение.

Предвид на това, че образователната и научна степен „доктор” се присъжда и за проявено демонстриране на усвоени знания и умения, както и за постижения с приложен характер, научните приноси на дисертационния труд могат, според нас, да се обобщят в 3 групи: с теоретико-методологичен, емпиричен и практико-приложен характер:

- Извършено е систематизиране на теоретичните знания в географията, засягащи ОП и пространственото развитие, които са важна предпоставка за провеждане на пространствена и регионална политика;
- Анализирани са практиката на емпирично изследване на пространственото развитие у нас, като е разработена собствена методика на изследването. В тази връзка е изчислен коефициент на „притегляне“ на областните центрове спрямо гр. София и гравитационната сила на влияние на столицата спрямо останалите областни центрове, посредством приложен гравитационен модел;
- Чрез индикатора „налични функции“, на базата на определени за целите на изследването функционални единици, е извършено ранжиране на областните центрове в страната. Изчислен е потенциалът на областните центрове спрямо гр. София по критерий „функции“;
- Чрез представяне на самостоятелни частни изследвания (case studies) са разработени три гравитационни модела на областно и общинско равнище (Сливен-Нова Загора; Пловдив-Асеновград, София и останалите областни центрове в ЮЗ България). Чрез тях са представени примерни сценарии за тези пространствени равнища;
- Определени са първостепенните и второстепенни центрове в разгледаните модели, което се базира на приетите за целите на изследването работна дефиниция и допускания относно понятието „вторичен областен център“.

С оглед прецизирането на някои положения в дисертационния труд ще си позволя да направя критични *бележки и препоръки*, като това не намалява достойнствата му:

- Заглавието: в скоби е дадено „на примера на вторичните центрове”, което според мен е некоректно. Очаква се да се посочи конкретен модел, а това са елементи на модел. По-добре би било, съобразно показаното в текста на дисертацията, – „по примера на гравитационните модели”;
- Терминът „вторичен център” е от урбанистиката, но трябва да се приеме критично. „Вторичен” означава „произведен” (вж напр. вторичен пазар, вторичен продукт или поделянето на стопанството на сектори – първичен, вторичен, третичен). В случая тук се използва в смисъл на „второстепенен”, „от втори ранг”;
- Въведената **работна дефиниция** за „вторичен областен център” в новия вариант на дисертацията, след обсъждането, не дава според мен яснота: по-добре е „**второстепенни центрове**”, като отпадне „областен”, защото при моделите на пространствено развитие на национално равнище - това са **областните градове**, но на регионално/областно равнище – техните **субцентрове**;
- В теоретичната част не става ясно дали има цялостна, завършена теория на ОП. Също, защо в гл. 1.1.2. Парадигми в развитието на географската наука се започва с регионалната, а не с пространствената? Хорологията е в основата още на „География” на Страбон”, тя се доразвива от А. Хетнер („Географията като пространствена наука”), и повлиява **по-късно (!)** Р. Хартсхорн при извеждането на „региона” като основен обект на изследване в географията, но критикуван от Фред Шефър;
- В теоретичната глава са пропуснати или само бегло са засегнати някои теории и модели, които имат важен обяснителен и приложен характер, напр. теорията за поляризираното развитие, моделът център-периферия, за децентралната концентрация и др. Защо е важно? В официалните документи на българското пространствено развитие те се използват доста неточно, напр. тезата за поляризацията - не се прави разлика между полюс и център на растежа/ развитието и това трябва да се критикува;
- Въвеждането в гл. I. на специална точка за следване на триадата ”теория-емпирика-политика” предполага това да се види в

следващите глави след теоретичната, т.е. прилагане на теорията. Така, в емпиричния анализ от всички приведени теории определено доминира „теорията за ЦМ” на Кристалер. Но и тук това е доста свободно. Като цяло трябва по-подробно да се навлезе в т.нар. „изследване на централността”;

- Много добре е, че в актуализирания вариант на дисертацията се подчертава и **нормативния**, а не само обяснителния, характер на моделите, когато те са концепции, т.е. инструмент за действие. Но в заключението това се сочи само като възможност, а не се представя собствен вариант, алтернатива на разработените от НЦТР сценарии на пространствено развитие в НКПР и НСРР. Тук според мен е необходимо познаването на опита на европейските страни с прекомерен **централизъм** и прилагане на политика за децентрализация!
- В гл. 1 според мен е добре да има ретроспективен анализ на развитието на пространственото планиране (ППл) у нас. Неяснотата значително възпрепятства разбирането на съвременното състояние. На практика у нас върви процес на преход към пространствено развитие, респ. ППл (макар да нямаме все още Закон за пространственото развитие!). Той значително се влияе от процеса на **европеизиране на ППл в България**, в резултат на членството ѝ в ЕС. Това добре се вижда, когато се четат първите национални документи за пространствено развитие, след влизането на България в ЕС, но преди разработването на НСРР и НКПР. Също, в труда се привеждат само названията на европейските документи, повлияли ППл у нас, но кои по-точно идеи в тях са иновацията, въведена у нас? Вижте моделите правени преди това?
- Много важно от теоретико-методологичен характер, в унисон с вижданията на Хетнер за географията като пространствена наука, е че тя изследва **пространствени структури и процеси**. В това отношение, емпиричното изследване на пространственото развитие предполага отделянето на два типа пространствени структури: линейно-точкови/възлови и площи. Това е и задачата на моделирането!
- Според мен, вместо да се акцентира на „вторичните центрове”, по-добре е да се разгледа „системата на ЦМ” с (нормативно) поделяне на функциите между центрoвете. Също, добрият пример с поделената

гравитация на Нова Загора между Сливен и Стара Загора, може да се изследва не само иконометрично, но и с други методи;

- Препоръчвам да се проучи по-подробно опита на българското ППл с концепцията за „селищните системи”, тъй като тя има и нормативен характер. Там се посочват освен наличните функции на градските центрове, но и конкретно на кои центрове от съответен ранг - какви функции **трябва** да отговарят.

5. Публикации и участия в научни форуми

Дисертантът е цитирал 3 публикации по дисертационния труд. Най-тясно свързана с темата на дисертацията е публикацията Клисарова, М. (2018) Значение на моделите за пространствените изследвания. – В: Сп. Геополитика, бр. 2 (под печат).

6. Заключение

Представеният дисертационен труд е в съответствие и отговаря на изискванията на чл.6, ал.3 на Закона за развитие на научния състав на Република България. На основание на научните достойнства и приносите на изследването и съобразно изискването на чл. 10, ал. 1 на същия закон оценявам положително дисертационния труд „Модели на пространствено развитие в България – концептуална същност и проблеми (на примера на вторичните областни центрове)”.

Предлагам на уважаемите колеги от научното жури да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор” на Миглена Иванова Клисарова.

София, 16.05.2018

Рецензент:

(проф. д-р П. Стоянов)